

فصلنامه علمی - پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء (س)

سال هشتم، شماره ۲۱، زمستان ۱۳۹۵

بررسی عناصر انسجام در متون داستانی و شعرهای مجله رشد نوآموز^۱

رضا خیرآبادی^۲
معصومه خیرآبادی^۳

تاریخ دریافت: ۹۲/۸/۲۶

تاریخ تصویب: ۹۳/۸/۲۴

چکیده

یک نوشته را زمانی می‌توان متن نامید که دارای انسجام باشد. هلیدی و حسن (۱۹۷۶: ۴) انسجام را در برقراری روابط معنایی بخش‌های مختلف و ایجاد یک متن، مؤثر دانسته و معتقدند که عناصر انسجام، بر درک و تفسیر خواننده (یا شنونده) از متنی که با آن مواجه شده، تأثیر می‌گذارند. برپایه همین نظریه، این تحقیق داستان‌ها و شعرهای مجله رشد نوآموز را به‌لحاظ رعایت یا عدم رعایت عناصر انسجام مورد مطالعه قرار داده است. جامعه آماری تحقیق متشکل از ۵ داستان و ۵ شعر است که به‌شیوه

^۱ شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/jlr.2015.1828

^۲ استادیار و عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، گروه زبان‌های خارجی (نویسنده مسئول)؛

kheirabadi@talif.sch.ir

^۳ کارشناس ارشد زبان‌شناسی همگانی؛ kheirabadi.m@gmail.com

تصادفی از مجله «رشد نوآموز» منتشر شده در سال تحصیلی ۹۱-۱۳۹۰ انتخاب شده‌اند. نتایج نشان می‌دهند که پدیدآورندگان مجله رشد نوآموز در تولید متون داستانی، عناصر انسجام را به خوبی رعایت کرده‌اند. شعرهای مورد بررسی نیز به میزان قابل توجهی از انسجام برخوردار بودند، اما به لحاظ ماهیت، عناصر انسجام متن در آنها کمتر از داستان‌ها بود. نتایج این تحقیق برای نویسندگان نشریات کودک و نوجوان قابل استفاده است.

واژه‌های کلیدی: انسجام، عناصر انسجام، داستان، شعر، رشد نوآموز

۱. مقدمه

ادبیات کودک و نوجوان عمدتاً در سه بخش ادبیات داستانی، غیرداستانی و شعر ارائه می‌شود (حجازی، ۱۳۸۵: ۱۰۵). در ایران مجلات و نشریات متعددی برای کودکان و نوجوان به چاپ می‌رسند. نشریاتی چون «سروش، شاهد، دوچرخه، ...» در قالب‌های هفته‌نامه، ماه‌نامه و فصل‌نامه برای کودکان و نوجوانان ایرانی منتشر می‌شوند؛ اما در این بین مجلات «رشد» به لحاظ نقش آموزشی و مخاطبان فراگیر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار هستند. این مجلات توسط وزارت آموزش و پرورش در قالب ماه‌نامه برای تمامی گروه‌های دانش‌آموزی از مقطع ابتدایی تا دبیرستان با عنوان‌های «رشد کودک»^۱، «رشد نوآموز»^۲، «رشد دانش‌آموز»^۳، «رشد نوجوان»^۴ و «رشد جوان»^۵ منتشر می‌شوند. هدف از چاپ مجلات رشد تهیه متون خواندنی مناسب جهت بالا بردن انگیزه برای مطالعه و ارتقای دانش عمومی گروه‌های مختلف دانش‌آموزی است. علاوه بر این، مجلات رشد هدف مهم‌تری را دنبال می‌کنند که افزایش سواد خواندن و نوشتن دانش‌آموزان است.

^۱ ویژه کودکان پیش‌دبستانی و دانش‌آموزان اول ابتدایی

^۲ ویژه دانش‌آموزان دوم و سوم ابتدایی

^۳ ویژه دانش‌آموزان چهارم و پنجم ابتدایی

^۴ ویژه دانش‌آموزان مقطع راهنمایی

^۵ ویژه دانش‌آموزان دبیرستانی

بنابراین متن‌های^۱ تولید شده توسط نگارندگان این مجلات از جنبه‌های مختلف، به ویژه از منظر زبان‌شناختی قابل تأمل هستند. به عنوان مثال، کاربرد واژگان و ساختارهای متناسب با سن و مقطع تحصیلی مخاطبان موضوعی است که هنگام نگارش متن باید به آن توجه شود تا خوانندگان برای درک مطلب دچار مشکل نشوند. از آنجا که سطح مهارت‌های خواندن و نوشتن دانش‌آموزان مقاطع مختلف با یکدیگر متفاوت است، مجله «رشد کودک» باید به لحاظ کاربرد عناصر زبانی با مجله «رشد نوآموز» متفاوت باشد. «رشد کودک» باید ساختارهای ساده‌تر و واژگان محدودتری داشته باشد تا مخاطبان مطالب ارائه‌شده را با دشواری کمتری درک کنند.

انسجام از ویژگی‌های دیگر یک متن است که بر میزان درک مطلب خوانندگان تأثیر می‌گذارد. هر چه متن انسجام بیشتری داشته باشد، درک آن، به ویژه برای مخاطبان نوآموز، آسان‌تر خواهد بود. بنابراین انتظار می‌رود نویسندگان متون آموزشی کودکان نسبت به سایر نویسندگان در به کارگیری عناصر انسجام توجه بیشتری داشته باشند. این تحقیق با هدف ارتقای کیفیت متون آموزشی ویژه کودکان و بالا بردن آگاهی نویسندگان در نوشتن متون مناسب انجام شده است. اگرچه در این تحقیق میزان رعایت عناصر انسجام در متون داستانی مجله «رشد نوآموز» با شعرهای همان مجله مقایسه شده، اما نتایج آن می‌تواند برای تمامی نویسندگان کودک کاربرد داشته باشد.

۲. پیشینه تحقیق

تحقیقات قابل توجهی از دیدگاه خواننده و نویسنده، عناصر انسجام‌آفرین متن را مورد توجه قرار داده‌اند. تعدادی از مطالعات به موضوع عناصر انسجام متن و تأثیر شناخت آنها بر درک مطلب خوانندگان پرداخته و مطالعات دیگر به کاربرد این عناصر هنگام نگارش متن توجه می‌کند.

از تحقیقات قدیمی‌تر می‌توان به تحقیق بریج^۲ و وینوگرید^۱ (۱۹۸۲) اشاره کرد که به موضوع روابط انسجامی و تأثیر آگاهی از آنها بر درک مطلب دو گروه از دانش‌آموزان

^۱ text

^۲ Bridge

(ضعیف و قوی) پرداخته است. در این تحقیق از دانش آموزان خواسته شده متنی را که در آن برخی از عناصر انسجامی حذف گردیده، بخوانند و آن گاه به طور شفاهی به سئوالاتی درباره آن پاسخ دهند. نتایج این تحقیق نشان داده است که خوانندگان از روابط انسجامی داخل متن آگاهی داشته و معمولاً از این روابط برای پیدا کردن عناصر حذف شده در داخل متن کمک می گیرند.

ویلیامز^۲ (۱۹۸۳) نیز در تحقیق دیگری، تأثیر شناخت گره های انسجامی بر درک مطلب خوانندگان از یک متن نوشته شده به زبان دیگر را از دیدگاه آموزشی بررسی کرده است. در این تحقیق، با محوریت آموزش مهارت خواندن، به متنیّت و روابط انسجامی داخل متن توجه و موارد دشوار برای تشخیص گره های انسجامی توسط خوانندگان تحلیل شده است. سعد الجرف^۳ (۲۰۰۱) نیز آزمونی انجام داده که در آن میزان درک مطلب ۵۹ دانشجوی عرب زبان از یک متن انگلیسی بررسی شده است. در این تحقیق، پاسخ های اشتباه تحلیل گردیده و نتایج نشان داده است که برای این دانشجویان، پردازش رابطه جایگزینی^۴ دشوارتر از سایر عناصر انسجامی بوده؛ درحالی که پردازش حرف ربط^۵ آسان تر از بقیه موارد است. بائه^۶ (۲۰۰۱) از دیگر تحقیقات انجام شده است که به رابطه انسجام و پیوستگی با نوشتن و تأثیر آن بر محتوا، ساختار و اندازه متن می پردازد. زین هانگ^۷ (۲۰۰۷) کاربرد نظریه هلیدی و حسن را در اثنانویسی دانش آموزان چینی بررسی کرده است. فنگ^۸ (۲۰۱۰) نیز عناصر انسجام را در متون نوشته شده به زبان انگلیسی توسط دانش آموزان چینی مطالعه کرده است. در این تحقیق، ۳۸ مقاله بررسی شده و نتایج نشان داده است که نشانگرهای گفتمان^۹ در آموزش مهارت نوشتن نادیده گرفته می شود.

¹ Winograd

² Williams

³ Sado Al-Jarf

⁴ substitution

⁵ conjunction

⁶ Bae

⁷ Xin- Hong

⁸ Feng

⁹ discourse markers

احمد^۱ (۲۰۱۰) به مشکلات ساختاری‌ای توجه کرده که یادگیرندگان زبان انگلیسی در مصر، هنگام نوشتن مقاله با آنها مواجه می‌شوند. در این تحقیق، مشکلات ناشی از عدم شناخت عناصر انسجام و پیوستگی مدنظر بوده است.

محققان ایرانی هم، به‌ویژه در سال‌های اخیر، توجه بسیاری به موضوع روابط انسجامی متن مبذول داشته‌اند. از مطالعات قدیمی‌تر می‌توان به علیجانی (۱۳۷۱)، مظفرزاده رودسری (۱۳۷۶)، به‌جو (۱۳۷۷) و موسوی (۱۳۷۶) اشاره کرد. بهنام (۱۳۷۹) نیز بر مبنای الگوی انسجام متن موردنظر هلیدی و حسن یکی از داستان‌های همینگوی با نام «اردوگاه بومیان»^۲ را تجزیه و تحلیل کرده است.

آسترکی (۱۳۸۰) به مقایسه انسجام پیوندی در متون علمی کودکان و بزرگسالان پرداخته است. خمیجانی فراهانی و آل‌یاسین (۱۳۸۷) نیز در تحقیقی به تأثیر آگاهی مخاطبان نسبت به عناصر انسجام به‌طور هم‌زمان با خواندن متن بر میزان موفقیت درک مطلب خواننده از متن‌های مختلف پرداخته‌اند.

پرواز و سلمانی ندوشن (۲۰۰۷) تأثیر انسجام متن بر درک مطلب دانشجویان ایرانی از متون انگلیسی را مورد توجه قرار داده‌اند. ابزار این تحقیق، پرسش‌نامه‌ای با دو نسخه متفاوت بوده است. جامعه آماری متشکل از ۱۶۰ دانشجوی ایرانی بوده که ۸۰ نفر آنها دانشجویان زبان انگلیسی و ۸۰ نفر بقیه، دانشجویان رشته مهندسی بوده‌اند. هر یک از این دانشجویان متن ۷۵۰ کلمه‌ای را دریافت کردند که برخی از کلمات آن، اعم از عناصر انسجام دستوری یا واژگانی حذف شده بود. نتایج نشان داد که انسجام متن بر درک مطلب تأثیر مثبت داشته است. سلمانی ندوشن (۲۰۰۷) هم به بررسی نقش عوامل انسجام بر درک مطلب پرداخته است.

از دیگر مطالعات انجام‌شده درباره عوامل انسجام متن، می‌توان به تحقیق غلامی ثانی (۱۳۸۸) اشاره کرد. در این تحقیق، میزان رعایت عناصر انسجام دستوری متن از دیدگاه هلیدی در مجموعه کتاب‌های زبان فارسی تألیف‌شده توسط دکتر احمد صفارمقدم بررسی

¹ Ahmed

² Indian Camp

شده است. سلطانی (۱۳۸۸) هم بر پایه نظریات هلیدی و حسن به بررسی وقوع و بسامد عناصر انسجام دستوری در «قصه‌های مجید» پرداخته است. از مطالعات انجام شده در سال‌های اخیر می‌توان نوروزی و غلامحسین‌زاده (۱۳۸۸)، فرقانی (۱۳۸۹)، نظری (۱۳۸۹)، رضایی و نوروزی (۱۳۹۰) و میرزاپور و احمدی (۲۰۱۱) را نام برد.

سارلی و ایشانی (۱۳۹۰) نیز بر اساس نظریه تکامل یافته انسجام هلیدی و حسن (۱۹۸۵) و مفهوم هماهنگی انسجامی که حسن آن را در سال ۱۹۸۴ مطرح کرده، به بررسی عوامل انسجام، هماهنگی انسجامی، پیوستگی و کاربست این نظریه در داستان «نردبان»^۱ پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که نظریه انسجام مذکور را در هر متن ادبی و غیرادبی می‌توان به کار گرفت و با استفاده از هماهنگی انسجامی می‌توان درجه انسجام و پیوستگی متون را از نظر کمی مقایسه کرد.

قیصی‌پور (۱۳۹۱)، قنبری (۱۳۹۱)، قاسمی (۱۳۹۱)، محمدی (۱۳۹۱) و رستمی‌زاده (۱۳۹۱) نیز در مطالعات خود به موضوع انسجام پرداخته‌اند.

۳. مبانی نظری

این تحقیق بر مبنای نظریات هلیدی و حسن (۱۹۷۶، ۱۹۸۵) درباره متن بنا شده است. آنها کلمه «متن» را برای هر عبارت گفتاری یا نوشتاری که کلیت واحدی را تشکیل بدهد، به کار می‌برند. از دیدگاه این دو زبان‌شناس، متن یک واحد دستوری مانند بند یا جمله نیست و اندازه مشخصی هم ندارد؛ بلکه یک واحد معنایی است. آنها ویژگی «متنیت»^۲ را برای متن ضروری می‌دانند که حاصل روابط انسجامی است. (هلیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۱-۲)

هلیدی و حسن داشتن ویژگی متنیت را یک امر مطلق نمی‌دانند؛ بلکه آن را دارای مراتب و درجاتی در نظر می‌گیرند، به طوری که در برخی نمونه‌ها، به دلیل وجود تعداد زیادی از روابط انسجامی، متنیت قوی ایجاد گردیده و باعث می‌شود معنای قسمت‌های

^۱ داستان از ریحانه مولوی؛ برگرفته از نمایشگاه داستان‌های مینی‌مال؛ هم‌زمان با دومین جشنواره داستان‌های ایرانی، چهاردهم و پانزدهم دی‌ماه ۱۳۸۴، نگارخانه میرک.

^۲ texture

مختلف متن به میزان زیادی با یکدیگر مرتبط شود؛ در نتیجه سراسر متن به صورت یک واحد یکپارچه و منسجم درمی آید. اما ممکن است در نمونه‌های دیگر به دلیل کم بودن نشانه‌های انسجام، متنت کمتر وجود داشته باشد. (همان: ۲۹۶)

هلیدی و حسن روابط بین جمله‌ای متن را انسجام نامیده و آن را این گونه تعریف می‌کنند: «انسجام، یک مفهوم معنایی است که به روابط معنایی موجود در متن اشاره دارد و متن را از غیر متن متمایز می‌سازد. انسجام زمانی به وجود می‌آید که تفسیر برخی از عناصر کلام به عناصر دیگر وابسته باشد، بدان معنا که برخی، پیش‌انگاشت^۱ بقیه باشند و نتوان از عناصر بعدی رمزگشایی کرد، مگر با مراجعه به عناصر پیشین. هنگامی که این اتفاق می‌افتد، روابط انسجامی ایجاد می‌گردد و دو عنصر به‌طور بالقوه تشکیل یک متن واحد را می‌دهند.» (همان: ۴)

به عقیده هلیدی و حسن، بخشی از انسجام از طریق روابط دستوری و بخش دیگر توسط روابط واژگانی ایجاد می‌شود. آنها انسجام را یک مفهوم معنایی می‌دانند که مانند تمامی اجزای نظام معنایی از طریق نظام واژگانی-دستوری^۲ استنباط می‌شود. روابط انسجامی در قالب‌های دستوری شامل ارجاع^۳، جایگزینی^۴ و حذف^۵، واژگانی شامل تکرار^۶ و باهم آیی^۷ و پیوندی شامل حروف ربط^۸ (که مرز این دو است) ایجاد می‌شود. (همان: ۵)

هلیدی و حسن رابطه ارجاع را بین دو عنصر زبانی برمی‌شمرند که دارای مرجع یکسانی هستند و آن را در زبان انگلیسی به سه نوع شخصی^۹، اشاره‌ای^{۱۰} و سنجشی^{۱۱} تقسیم می‌کنند. ارجاع شخصی، نوعی ارجاع است که در آن ضمائر شخصی در متن قرار گرفته و مرجع آنها شخص است. ارجاع اشاره‌ای، ارجاع به کسی، چیزی، زمان یا مکانی است که

¹ presupposition

² lexicogrammatical

³ reference

⁴ substitution

⁵ ellipsis

⁶ reiteration

⁷ collocation

⁸ conjunctives

⁹ personal

¹⁰ demonstrative

¹¹ comparative

از طریق در نظر گرفتن نزدیکی یا دوری به مرجع ایجاد می‌شود و ارجاع سنجشی، شامل عناصری می‌شود که برای مقایسه بین دو یا چند جزء مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ به‌عنوان مثال در جمله «جان به یک خانه جدید رفته، او آن را سال گذشته ساخته است.» (هلیدی و حسن، ۱۹۷۶: ۵) هم ارجاع شخصی و هم ارجاع اشاره‌ای وجود دارد.

هلیدی و حسن جایگزینی را جانشینی یک عنصر به وسیله عنصر دیگر و حذف را نیز نوعی جایگزینی می‌دانند که با هیچ عنصری جانشین نمی‌شود. در مثال «من یک قهوه می‌خواهم. پس برای خودت یکی بریز.» با جایگزینی مواجه هستیم در حالی که مثال «مامان برای من یک ماشین می‌خرد؟ من قرمزه را می‌خواهم» نمونه‌ای از حذف را نشان می‌دهد. (همان: ۹۹ و ۱۰۱)

هلیدی و حسن پیوند را از عوامل انسجامی دیگر متمایز می‌دانند و معتقد هستند از آنجا که عناصر پیوندی عوامل بنیادین در دستیابی به متن قبل یا بعد نیستند، نه به‌طور کامل دستوری‌اند و نه واژگانی، بلکه در حد فاصل این دو قرار دارند. بنابراین، در جمله «او خوش قیافه نیست، اما باهوش است» رابطه بین دو قسمت از طریق به کارگیری حروف ربط برقرار شده است. (همان: ۲۵۲)

هلیدی و حسن انسجام واژگانی را نیز رابطه بین دو عنصر زبانی برمی‌شمرند که در یک ویژگی با یکدیگر اشتراک دارند. باهم آبی، دشوارترین بخش انسجام واژگانی است و به معنای باهم آمدن^۱ دو یا چند واژه می‌باشد. به‌عنوان مثال در جمله «چرا این پسر بچه تمام مدت وول می‌خورد؟ دخترها وول نخورید» (همان: ۲۸۵) بین واژه‌های «دختر» و «پسر» رابطه واژگانی باهم آبی وجود دارد.

۴. روش تحقیق

این تحقیق به شیوه توصیفی انجام شده و جامعه آماری متشکل از ۱۰ اثر (۵ داستان و ۵ شعر) می‌باشد که نویسندگان و شاعران کودک و نوجوان در مجله «رشد نوآموز» به نگارش درآورده‌اند. داستان‌های انتخاب شده از ماهنامه آموزشی، تحلیلی و اطلاع‌رسانی رشد نوآموز عبارتند از:

^۱ co-occur

جدول ۱: عنوان داستان‌های انتخاب شده از مجله «رشد نو آموز»

عنوان داستان	نویسنده	شماره مجله / (۱۳۹۰)
نقل‌های رنگی	بهاره نیکخواه آزاد	شماره ۲۳۸
آرزوی لاک‌پشت	مژگان کلهر	شماره ۲۴۰
چکمه‌ها	افسانه موسوی گرمارودی	شماره ۲۴۲
آقای دیوار	سرور کتبی	شماره ۲۴۳
چاله بی‌کار	طاهره ابید	شماره ۲۴۴

شعرهای انتخاب شده از ماهنامه آموزشی، تحلیلی و اطلاع‌رسانی رشد نو آموز هم به ترتیب عبارتند از:

جدول ۲: عنوان شعرها و شماره چاپ مجلات «رشد نو آموز»

عنوان شعر	شاعر	شماره مجله / (۱۳۹۰)
خدا	ناصر کشاورز	شماره ۲۳۸
پول نان	اسدالله اسحاقی	شماره ۲۳۹
مثل بال یک فرشته	مریم هاشم‌پور	شماره ۲۴۰
مرغ حنایی	کبری بابایی	شماره ۲۴۳
باد خانه‌ای نداشت	افسانه شعبان‌نژاد	شماره ۲۴۴

۵. بحث و بررسی

وقوع عناصر انسجام دستوری در متون داستانی بررسی و نتایج در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳: ابزارهای دستوری انسجام در داستان‌های مجله «رشد نو آموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
ارجاع	۱۴	۳۶	۴۶	۵۹	۹۸	۲۵۳
جایگزینی	۰	۴	۵	۸	۸	۲۵
حذف	۰	۱۲	۵	۲۲	۱۷	۵۶

در متون داستانی مجله «رشد نوآموز» از عناصر انسجام دستوری به میزان متغیری (۱۴ تا ۹۸ مورد ارجاع، ۰ تا ۸ مورد جانمایی و ۰ تا ۱۷ مورد حذف) استفاده شده است. برای روشن شدن مطلب، قسمتی از داستان «چاله‌ی بی‌کار» به عنوان نمونه آورده شده است:

چاله از بی‌کاری و تنهایی حوصله‌اش (ارجاع) سر رفته بود. (حذف: چاله) رفت توی یک کوچه ایستاد. بچه‌ها توی کوچه توپ‌بازی می‌کردند (ارجاع). تا (حذف: بچه‌ها) توپ را شوت کردند (ارجاع)، چاله پرید جلو. (حذف: چاله) توپ را قاپید و پا گذاشت به فرار. بچه‌ها داد زدند (ارجاع): «بگریزش (ارجاع)! بگریزش (ارجاع)! نگذارید (ارجاع) فرار کند (ارجاع)!».

جدول ۴ میزان وقوع عناصر انسجام دستوری در شعرهای مجله رشد نوآموز را نشان

می‌دهد:

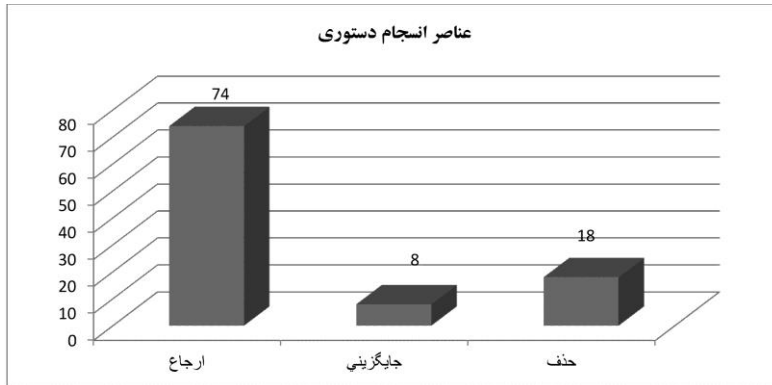
جدول ۴: ابزارهای دستوری انسجام در شعرهای مجله «رشد نوآموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
ارجاع	۳	۵	۸	۰	۲	۱۸
جایگزینی	۱	۰	۱	۰	۰	۲
حذف	۳	۲	۰	۲	۳	۱۰

در شعرهای مجله «رشد نوآموز» هم عناصر انسجام دستوری به میزان متغیری (۰ تا ۵ مورد ارجاع، ۰ تا ۱ مورد جایگزینی و ۰ تا ۳ مورد حذف) به کار رفته که به طور محسوسی در مقایسه با داستان‌ها کمتر است. برای روشن شدن مطلب، شعر «مثل بال یک فرشته» به عنوان نمونه آورده شده است:

پرچم سبز و قشنگی / توی دست کوچی ماست (ارجاع) / در دل این (ارجاع) پرچم سبز / جمله‌ای از دور پیدا است / باد می‌لرزاند آن (جایگزینی) را / مثل بال یک فرشته / پس چه جوری من بخوانم (ارجاع) / روی پرچم چی نوشته؟ / آخرش (ارجاع) را دیدم (ارجاع) الان (ارجاع) / در پراتز حرف عین است / آن (ارجاع) نوشته روی پرچم / مطمئنم (ارجاع) «یا حسین (ع)» است

در مجموع ۷۴ درصد ارجاع، ۱۸ درصد حذف و ۸ درصد جایگزینی در متون مورد بررسی مشاهده شده است که نمودار ۱ آنها را نشان می‌دهد:

شکل ۱: عناصر انسجام دستوری در متون مورد بررسی

متون داستانی به لحاظ انسجام واژگانی، یعنی تکرار و با هم آیی واژگان نیز بررسی و نتایج در جدول ۵ نشان داده شده است.

جدول ۵: انسجام واژگانی در داستان‌های مجله «رشد نوآموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
تکرار	۲۳	۲۲	۲۷	۴۱	۵۷	۱۷۰
با هم آیی	۱۴	۸	۶	۴	۸	۴۰

انسجام واژگانی در متون داستانی مجله «رشد نوآموز» به میزان قابل توجهی مشاهده می‌شود. واژه‌های «پا، جوراب، کفش / دست و پا / عروس و داماد» را می‌توان به عنوان نمونه‌هایی از با هم آیی واژگانی در داستان «نقل‌های رنگی» نام برد. آنچه در داستان «نقل‌های رنگی» جالب توجه است، این است که به جای جایگزینی ضمیر، برخی از واژه‌ها در سراسر متن تکرار شده‌اند. برای روشن شدن مطلب، قسمتی از داستان نقل‌های رنگی به عنوان نمونه آورده شده است:

پاهای (باهم آیی) بزرگ و کوچک مهمان‌ها با جوراب‌های (باهم آیی) جوراجور، کفش‌هایشان (باهم آیی) را پوشیدند. آقا بزرگ گفت: «شام تشریف داشتید! یک چیزی دورهم می‌خوریم». مهمان‌ها (تکرار) گفتند: «شام باشد برای وقتی که خانم بزرگ از سفر آمدند!» صدای بسته شدن در خانه که آمد، فقط صدای کفش‌های (باهم آیی) سوت‌سوتی دختر کوچک مهمان‌ها (تکرار) می‌آمد که دور و دورتر می‌شد.

در داستان «آرزوی لاک‌پشت» واژه‌های «میمون، نارگیل/درخت، شاخه/مورچه، لانه/داد و فریاد» و در داستان «چکمه‌ها» باهم آیی واژه‌های «چکمه، شال‌گردن، چتر، دستکش، چوب‌لباسی و دکمه» به‌عنوان عناصر انسجام واژگانی در ایجاد متنیت نقش داشته‌اند. در داستان‌های «آقای دیوار» و «چاله بی‌کار» نیز به‌ترتیب باهم آیی واژه‌های «پیر، کمردرد، خم شدن، عصا» و «خیابان، ماشین/کوچه و خیابان/درخت، باغبان/درخت، تنه، شاخه، ریشه» قابل توجه است.

جدول ۶ انسجام واژگانی را در شعرهای مجله «رشد نوآموز» نشان می‌دهد:

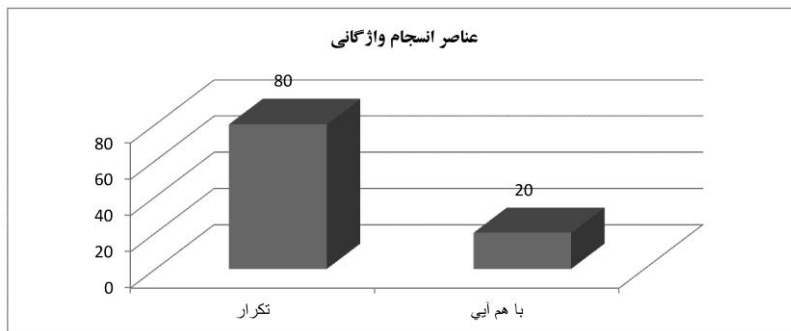
جدول ۶: انسجام واژگانی در شعرهای مجله «رشد نوآموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
تکرار	۵	۳	۴	۵	۷	۲۴
باهم آیی	۳	۱	۰	۱	۳	۸

همان‌طور که مشاهده می‌شود، انسجام واژگانی در شعرهای مورد بررسی نیز عمدتاً به صورت «تکرار» واژگان است. به‌عنوان مثال به تکرار واژه «خدا» در «شعر خدا» می‌توان اشاره کرد:

من دیده‌ام خدا را / در هر چه توی دنیا است / حس می‌کنم که گاهی / در ابرهای زیباست / دیشب صدای او را / حتی شنیدم از باد / باران رسید و بویی / غیر از خدا نمی‌داد / کی گفته که خدا را / هرگز نمی‌شود دید / پس باد از چه می‌گفت / باران چگونه بارید

همچنین باهم آبی واژگان «ابر، باران، باد» در این شعر قابل توجه است. باهم آبی واژگان «درد، زخم» در «پول‌نان»، «مرغ، پلو و شام» در «مرغ حنایی» و «شاخه، لانه و کلاغ» در شعر «باد خانه‌ای نداشت» مواردی از باهم آبی در شعرها است و در شعر «مثل بال یک فرشته» موردی از باهم آبی واژگانی مشاهده نشد، اما تکرار واژه پرچم قابل توجه است. در مجموع ۸۰ درصد تکرار و ۲۰ درصد باهم آبی در متون مورد بررسی مشاهده شد که نمودار ۲ این نسبت را نشان می‌دهد:

شکل ۲: عناصر انسجام واژگانی در متون مورد بررسی

متون داستانی به لحاظ انسجام پیوندی نیز بررسی و نتایج در جدول ۷ نشان داده شده است.

جدول ۷: انسجام پیوندی در داستان‌های مجله «رشد نوآموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
حروف ربط	۳۷	۱۲	۱۱	۹	۱۵	۸۴

در داستان‌های بررسی شده، حروف ربط به میزان متغیری (۹ تا ۳۷ مورد) به کار رفته است. برای روشن شدن مطلب، کاربرد حروف ربط در قسمت‌هایی از داستان «آرزوی لاک پشت» آورده شده است:

لاک پشت مدت‌ها پای درخت نشست و هیچ اتفاقی نیفتاد؛ اما تا خواست راه بیفتد و برود، میمونی که تازه پریده بود روی شاخه‌ی درخت، پرسید: «کجا به این زودی؟»

جدول ۸ انسجام پیوندی در شعرهای مورد بررسی را نشان می‌دهد:

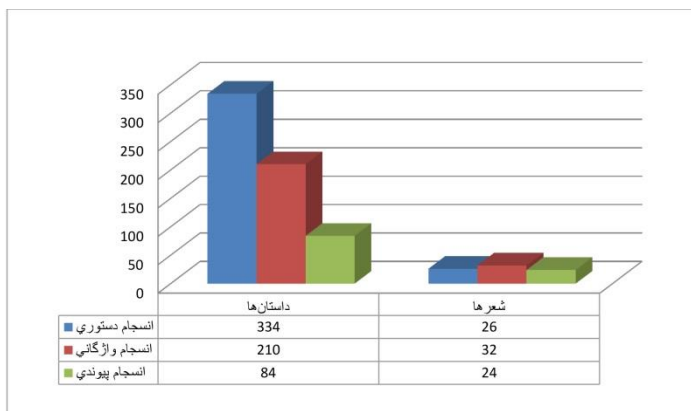
جدول ۸: انسجام واژگانی در شعرهای مجله «رشد نوآموز»

عناصر انسجام / بسامد	متن ۱	متن ۲	متن ۳	متن ۴	متن ۵	مجموع
حروف ربط	۷	۵	۵	۱	۵	۲۴

در شعرهای مجله «رشد نوآموز» هم عناصر انسجام پیوندی به میزان متغیری (۱ تا ۷ مورد) به کار رفته است. برای روشن شدن مطلب، کاربرد حروف ربط در شعر «پول نان» آورده شده است:

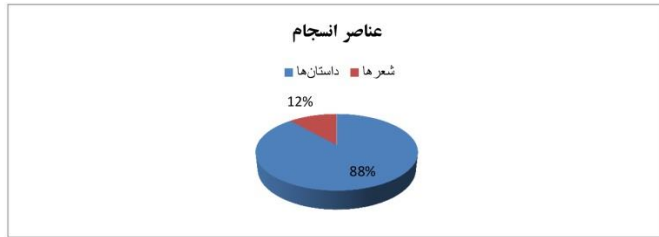
من با دوچرخه بودم / یک اتفاق افتاد / خوردم زمین و گم شد / پولی که
 مادرم داد / آن پول، پول نان بود / قل خورد و رفت در جو / من ماندم و
 دوچرخه / با درد و زخم زانو

نمودار ۳ وقوع عناصر انسجام در داستان‌های مجله رشد نوآموز را در مقایسه با شعرهای این مجله نشان می‌دهد:

شکل ۳: وقوع عناصر انسجام در داستان‌ها و شعرهای مجله «رشد نوآموز»

به طوری که در نمودار ۳ مشاهده می‌شود، میزان وقوع عناصر انسجام در داستان‌ها به میزان قابل توجهی از وقوع این عناصر در شعرها بیشتر بوده است. نمودار ۴ این نسبت را به درصد نشان می‌دهد:

شکل ۴: درصد وقوع عناصر انسجام در داستان‌های رشد «نوآموز» نسبت به شعرهای همان مجله

۶. نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که نویسندگان مجله «رشد نوآموز» در نگارش متون به میزان قابل توجهی از عناصر انسجام‌آفرین بهره برده‌اند. به عبارت دیگر، متون منتشرشده در این مجله، اعم از داستان و شعر از متنیّت بالایی برخوردار هستند. از عناصر انسجام دستوری، ارجاع و از عناصر انسجام واژگانی، تکرار بیشترین سهم را داشته و کاربرد عناصر پیوندی نیز در ایجاد انسجام داستان‌ها و شعرها قابل توجه است.

برطبق نتایج، ۹۶ درصد از عناصر انسجام دستوری به داستان‌ها تعلق داشته و تنها ۴ درصد سهم شعرها بوده است. ۸۷ درصد از عناصر واژگانی و ۷۸ درصد از عناصر پیوندی نیز متعلق به داستان‌ها بوده است. علت این موضوع را می‌توان به این دو دلیل مرتبط دانست که اولاً داستان‌ها به دلیل ویژگی‌های متون منشور عموماً به نسبت شعرها از عناصر انسجام بخش بیشتری استفاده می‌کنند و ثانیاً حجم بافت کلی داستان‌ها به لحاظ تعداد واژگان تشکیل‌دهنده، به نسبت شعرها بلندتر و بیشتر است. به دلیل همگن نبودن تعداد کلمات به کاررفته در داستان‌ها و شعرها (شعرها ۱۲ سطر و داستان‌ها به طور متوسط ۳۰ سطر بوده‌اند)، نمی‌توان نتیجه گرفت که متون داستانی از انسجام بیشتری برخوردارند. با این وجود، متغیر بودن عناصر انسجام در متون همگن نشان‌دهنده متنیّت بالاتر در متن دارای عناصر انسجام بیشتر است. به طوری که جدول ۲ نشان می‌دهد، نویسنده داستان ۵ از تعداد ارجاع و تکرار بیشتری در خلق اثر خود بهره برده است. این بدان معنا است که داستان «چالّه بی کار» در مقایسه با چهار داستان دیگر از متنیّت بالاتری برخوردار بوده است. میزان رعایت و کاربست عناصر انسجام بخش متن اگر چه یکی از عناصر سبکی آثار نویسندگان و شاعران محسوب می‌گردد اما در نشریات و کتاب‌های مربوط به کودکان و نوجوانان

بی‌شک رعایت این عناصر به حد قابل قبول و به گونه‌ای که مخاطبان کودک و نوجوان این رسانه‌ها با آثار منتشرشده در آنها ارتباط مناسبی پیدا کنند، یک ضرورت است. نتایج این پژوهش در مجموع نشان‌دهنده کاربست قابل قبول عناصر انسجام متن در نشریه بررسی شده است.

منابع

- آسترکی، مریم (۱۳۸۰). بررسی و مقایسه انسجام پیوندی در متون علمی کودکان و بزرگسالان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- به‌جو، زهره (۱۳۷۷). «طرح کدبندی ابزارهای انسجام در زبان فارسی». فرهنگ. شماره ۲۵ و ۲۶. صص ۲۱۲-۱۸۹.
- بهنام، بیوک (۱۳۷۹). «ماهیت تعامل زنجیره‌ای واژه‌ها در داستان کوتاهی از همینگوی: ارائه یک رهیافت تحلیلی برای بررسی عناصر انسجامی در متون نثر ادبی». فصل‌نامه علمی-پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س). شماره ۳۶. صص ۲۲-۱.
- حجازی، بنفشه (۱۳۸۵). ادبیات کودکان و نوجوانان ویژگی‌ها و جنبه‌ها. چاپ نهم. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- رستمی‌زاده، مرضیه (۱۳۹۱). مقایسه عوامل انسجام در داستان‌های جلال آل‌احمد و هوشنگ مرادی کرمانی در چارچوب فرآینش متنی رویکرد نقش‌گرای هلیدی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- سارلی، ناصرقلی و طاهره ایشانی (۱۳۹۰). «نظریه انسجام و هماهنگی انسجامی و کاربست آن در یک داستان کمینه فارسی (قصه نردبان)». دوفصل‌نامه زبان‌پژوهی دانشگاه الزهراء (س). سال دوم. شماره ۴. صص ۷۷-۵۱.
- سلطانی، سعید (۱۳۸۸). بررسی انسجام دستوری در ادبیات کودکان در زبان فارسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- فرقانی، مژگان (۱۳۸۹). بررسی انسجام صوری متن به‌مثابه یک مشخصه سبکی در دو ترجمه فارسی از «خشم و هیاهو» اثر ویلیام فاکنر. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.

قاسمی، زهرا (۱۳۹۱). تحلیل گفتمان‌های پیامک‌های تلفنی فارسی‌زبانان بر اساس معیار انسجام متن هلیدی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.

قنبری، فاطمه (۱۳۹۱). بررسی جنسیت نویسنده بر به کارگیری ابزارهای انسجام‌واژگانی در پاره‌ای از داستان‌های کوتاه برخی نویسندگان معاصر زبان فارسی بر پایه نظریه هلیدی و حسن (۱۹۷۶). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

قیصی‌پور، امیر (۱۳۹۱). ابزارهای انسجام‌واژگانی در کتاب تنگسیر نوشته صادق چوبک بر پایه نظریه هلیدی و حسن (۱۹۷۶). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

علیجانی، فریبا (۱۳۷۱). عوامل ربط به‌عنوان ابزاری برای انسجام متن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

غلامی‌ثانی، سمیه (۱۳۸۸). اهمیت و نقش عناصر انسجام در آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

محمدی، حسین (۱۳۹۱). تحلیل مقایسه‌ای عوامل انسجام در گونه‌های نثر مرسل و فنی در متون کهن فارسی با تکیه بر پاره‌هایی از قابوس‌نامه، سیاست‌نامه، کلیله و دمنه و مرزبان‌نامه. رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.

مظفرزاده رودسری، لادن (۱۳۷۶). حذف و جانمایی به‌عنوان ابزارهای انسجام متن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

موسوی، عباس (۱۳۷۶). «بررسی مقابله‌ای ادات ربطی در انسجام گفتمان شفاهی انگلیسی و فارسی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.

نظری، علیرضا (۱۳۸۹). کارکرد عوامل انسجام متنی در خطبه‌های نهج‌البلاغه (براساس الگوی نقش‌گرای هلیدی). رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس.

نوروزی، حامد و غلامحسین غلامحسین‌زاده (۱۳۸۸). «نقش عوامل ربط زمانی در انسجام متن. فصل‌نامه کاوش‌نامه. شماره ۱۹. صص ۹۷-۱۲۱».

Ahmed, A.H. (2010). "Students' Problems with Cohesion and Coherence in EFL Essay Writing in Egypt: Different Perspectives". *Literacy*

- Information and Computer Education Journal (LICEJ)*. Vol. 1. pp.211-221.
- Bae, J. (2001). "Cohesion and Coherence in Children's Written English: Immersion and English-only Classes". *Issues in Applied Linguistics*. vol 12. pp.51-87.
- Bridge, C.A. & P.I. Winograd (1982). "Reader's Awareness of Cohesive Relationships during Close Comprehension". *Journal of Reading Behavior*. vol14. pp. 299-312.
- Feng, L. (2010). "Discourse Markers in English Writing". *The Journal of International Social Research*. vol 3. pp. 299-305.
- Halliday, M.A.K. & R. Hassan (1976). *Cohesion in English*. London, Longman.
- Mirzapour, Fatemeh & Maryam Ahmadi (2011). "Study on Lexical Cohesion in English and Persian Research Articles (A Comparative Study)". *English Language Teaching*. vol 4. No 4. pp. 245-253.
- Parvaz, M.H. & M.A. Salmani-Nodoushan (2007). "How Does Text Cohesion Affect Reading Comprehension". *Iranian Journal of Language Studies*. vol 1. pp.57-64.
- Rezaee, A.A. & M.H. Norouzi (2011). "Readability Formulas and Cohesive Markers in Reading Comprehension". *Theory and Practice in Language Studies*. Vol. 1. pp.1005-1010.
- Sado Al-Jarf, R. (2001). "Processing of Cohesive Ties by EFL Arab College Students". *Foreign Language Annals*. Riyadh, Saudi Arabia. pp. 1-23.
- Salmani-Nodoushan, M.A. (2007). "Is Text Cohesion a Precursor To Reading Success?". *Journal of Teaching Technology*. vol 3. pp. 88-92.
- Williams, R. (1983). "Teaching the Recognition of Cohesive Ties in Reading a Foreign Language". *Reading in a Foreign Language*. vol 1. pp 35-52.
- Xin-Hong, Z. (2007). "Application of English Cohesion theory in the Teaching of Writing to Chinese Graduate Students". *US-China Education Review*. vol. 4. pp.31-37.